

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE

Sayı: 8 (Aralık / December 2022), 187-210

Arap Dilinde İtiraz Cümlesinin Kelamda Bulunabileceği Yerler

*The Places Where The Sentence of Itiraz (Intermediate Sentence) Can Be Found in Kalam
in Arabic Language*

Muhammed Emin Yıldırım

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri
Anabilim Dalı,

PhD. Student, Istanbul University, Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic
Sciences

İstanbul, Türkiye

muhammedeminyildirim@klu.edu.tr

orcid.org/0000-0002-6824-9887

ror.org/03a5qrr21

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Arařtırma Makalesi / Research Article

Geliř Tarihi / Date Received: 30 Ekim/October 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 17 Aralık/December 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Atıf / Cite as: Yıldırım, Muhammed Emin. "Arap Dilinde İtiraz Cümlesinin Kelamda Bulunabileceği Yerler".
ATEBE 8 (Aralık 2022), 187-210. <https://doi.org/10.51575/atebe.1196716>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article
has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve
yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical
principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have
been properly cited (**Muhammed Emin Yıldırım**).

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This
work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Arap Dilinde İtiraz Cümlesinin Kelamda Bulunabileceği Yerler***Öz**

Kur'ân belagat yönünden oldukça zengindir. Bunlar âlimler tarafından ortaya çıkarılmak istenmiştir. Bu yönlerden biri de belagatte itnabın bir çeşidi olan itiraz cümlesidir. İtirazın Türkçedeki karşılığı ara cümledir. Fakat bunun iki dildeki kullanılma amaçları farklıdır. Bu çalışma, Arap dilinde ara cümle cümlesinin kelamda bulunabileceği yerleri konu edinmektedir. Bu yüzden ara cümle yerine itiraz kavramının kullanılması tercih edilmiştir. Bu bağlamda öncelikle itiraz kavramının sözlük, terim anlamı anlatılmış ve bu tanımın değerlendirilmesi yapılmıştır. Daha sonra klasik nahiv kitaplarından itiraz cümlesinin kelamda bulunabileceği yerler tespit edilmiş, daha çok nahiv açısından hangi ögeler arasında olduğu değerlendirilmeye çalışılmış, şiir ve ayet bağlamında itirazın yansımaları ele alınmaya gayret edilmiştir. Ayrıca gerek ayetlerin açıklanmasında gerek itiraz olmasının tespitinde meşhur tefsir kitaplarından da istifade edilmiş, tefsirlerde ayetteki cümlenin itiraz olarak kabul edildiği, eğer itiraz kabul edilmiyorsa neden edilmediği ifade edilmiştir. Şiirlerin anlamı ve ayetlerin mealinde olabildiğince itiraz cümlesinin yansıtılmasına özen gösterilmiştir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için cümlelerdeki ögelerin i'râb açısından ne olduğu da gerektiğinde belirtilmiştir. Çalışmada amaç, Arap dilinde itiraz cümlesinin kelamda bulunabileceği yerleri tespit etmek, hangi yerlerin az, hangilerinin de çok olduğunu, ayrıca belagat olarak da hangi amaçlar için getirildiğini ortaya koymak ve bu cümlelerin kelamda kullanılmasının genel bir amacını ortaya koymaktır. Aynı şekilde ayetlerde bu cümlelerin var olmasının manaya nasıl bir fayda sağladığını göstermektir. Nahivde itirazın gerçekleşmesi için iki öge arasında bulunması gerekir. Belagatte iki kelam arasında olması yeterli görülmektedir. Bu çalışma daha çok nahiv ile ilgili olan iki öge arasındaki itirazı kapsamaktadır. Bununla birlikte iki öge arasında kabul edebileceğimiz mana olarak birbirine bağlı iki kelam arasındaki itirazlara da değinilmiştir. Her çalışmanın kendisine ait bir öneminin olduğu muhakkaktır. Bu çalışma da yirmi kadar tefsirin incelenip Arap dilindeki itiraz cümlelerini ortaya çıkarmayı amaçlaması açısından öneme sahiptir. Zira çalışma sonunda ayetlerdeki itiraz cümleleri hakkında bilgi sahibi olunacağı gibi tefsirler ışığında bu cümleler hakkında bir öngörüye de sahip olunacaktır. Ayrıca itiraz cümleleri âlimler tarafından bazen birinci ögenin devamı gibi kabul edilmekte, dolayısıyla itiraz cümlesi kabul edilmemektedir. Bu da anlama büyük bir etki yapmaktadır. Zira itiraz olduğunda birinci cümle ile i'râb yönünden bağlantısı olmayacakken; birinci cümlenin ögesi kabul edildiğinde i'râb olarak ona bağlı olduğu gibi anlam olarak da onun devamı olmakta ve itiraz olma özelliğini kaybetmekte, dolayısıyla bazı ayetlerin mealı bu açıdan değişmektedir. Bu çalışma bunları da ele aldığı için ayrıca bir öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Belagat, Nahiv, İtiraz, Mu'teriza, Ara Cümle.

* Bu makale, Prof. Dr. Ali Bulut danışmanlığında 06.06.2017 tarihinde tamamladığımız "Kur'ânı Kerîm'de İ'tirâzî Cümleler ve Meâllere Yansıması" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak ve kısmen değiştirilerek hazırlanmıştır.

The Places Where The Sentence Of Itiraz (Intermediate Sentence) Can Be Found In Kalam In Arabic

Language**

Abstract

The aspects of eloquence in the Qur'an are limitless, and scholars have wanted to reveal them. One of these aspects is the itiraz (intermediate sentence) sentence, which is a type of itnâb (prolonging the word for a purpose) in rhetoric. This study focuses on the places where the itiraz clause can be found in the Arabic language. In this context, firstly, the dictionary and term meaning of the concept of itiraz was explained and this definition was evaluated. Then, the places where the sentence of itiraz can be found in theology were determined from the classical books of grammar, it was tried to be evaluated among the elements in terms of grammar, and the reflection of itiraz in the context of poetry and verse was tried to be discussed. In addition, famous tafsir books have been utilized both in the explanation of the verses and in the determination of itiraz, and it has been explained that why is the sentence in the verse accepted as itiraz in the tafsirs, and if it is not accepted as itiraz, why not. Care has been taken to reflect the intermediate sentence as much as possible in the meaning of the poems and the translation of the verses. For a better understanding of the subject, the elements of the sentences in terms of i'râb are also mentioned when necessary. The aim of the study is to identify the places in the Arabic language where itiraz sentences can be found in sentence, to reveal which places are few and which are many, and for what purposes they are brought in terms of rhetoric, and to reveal the general purpose of using these sentences in sentence. It is also to show how the presence of these sentences in verses benefits the meaning. For itiraz to be realized in Arabic grammar, it must exist between two elements while. In rhetoric, it is considered sufficient to be between two words. This study mostly covers the itiraz between two elements as stated grammar. However, itiraz between two words that are connected in meaning, can be accepted as between two elements, and they are also covered. This study is important in the sense of that it aims to reveal the itiraz sentences in the Arabic language by analyzing about twenty tafsirs. At the end of the study, one will not only have informed about the itiraz sentences in the verses, but will also have a prediction about these sentences in the light of tafsirs (books explaining the Qur'an). In addition, itiraz sentences are sometimes regarded by scholars as a continuation of the first element, and therefore are not accepted as itiraz sentences. This has a big impact on meaning. Because when it is itiraz, it has no connection with the first sentence in terms of i'râb, but when it is accepted as an element of the first sentence, it is not only connected to it in terms of i'râb but also becomes a continuation of it in terms of meaning and loses its feature of being intermediate sentence. Therefore, the subject of this study has a special importance in terms of dealing with the change of the meaning of some verses from this aspect.

Keywords: Arabic Language, Rhetoric, Arabic Grammar, Itiraz, Mu'feriza, Intermediate Clause.

Giriş

Nahiv ilminde cümlelerin i'râbta yeri olup olmaması açısından taksimi yapılmaktadır. Genel olarak birbirini gerektiren iki öge arasındaki cümle olarak tanımlayabileceğimiz itiraz, i'râbta yeri olmayan cümleler arasında zikredilmektedir. Nahivde itirazın daha çok arasına girdiği ögeler, i'râbta yerinin olmaması gibi hususlara değinilirken; belagatte i'râb yönünden ziyade kullanılma gayelerine, kelama kattığı güzelliklere dikkat çekilmektedir. Zaten itirazın, bir faydaya binaen sözü uzatmak anlamına gelen itnâbın bir çeşidi olarak belagatte ele alınması da anlamına

** This article is extracted from my master thesis dissertation entitled "Kur'ânı Kerîm'de İ'tirâzî Cümleler ve Meâllere Yansıması" which we completed on 06.06.2017 under the supervision of Prof. Dr. Ali Bulut.

yoğunluk verildiğinin bir işaretidir. Yani farklılık olmakla beraber itiraz, hem nahivde hem de belagatte kullanılan bir üsluptur.

Bu çalışmada itiraz cümlesinin daha çok nahiv açısından kelimada bulunabileceği yerler ele alınacak, bununla birlikte kullanılma gayelerine de değinilecektir. Bu bağlamda itiraz kavramı ile ilgili kısa bir açıklamanın ardından itirazın, aralarında bulunabileceği ögeler şiir veya ayetler içerisinde gösterilerek işlenecektir. İ'tirâz cümlesinin bulunduğu cümle kurgulanırken daha düzgün ifade kullanmak mümkündür. Fakat itirazı yansıtabilmek için şiirin tercümesi ve ayetlerin mealinde bazen bu durum göz ardı edilecektir. Ayetlerin nahiv ve belagat açısından değerlendirilmesinde Sa'lebî (ö. 427/1035), Begavî (ö. 516/1122), Zemahşerî (ö. 538/1144), Râzî (ö. 606/1210), Beyzâvî (ö. 685/1286), Neseî (ö. 710/1310), Ebû Hayyân (ö. 745/1344) vb. meşhur âlimlerin tefsir kitaplarından istifade edilecektir.

1. İtiraz Kavramı

İtiraz, sözlükte “iki şey arasına fâsıla koyacak şekilde gelen şey”dir. İki şeyin arasına mâni olan anlamında عَارِض kelimesi kullanılmaktadır.¹ Nahiv ve belagatteki itiraz bu anlamdadır.² Nahiv ilminde, birbirini gerektiren iki şey arasına giren, i'râbta yeri olmayan cümledir.³ Belagat terimi olarak ise itnabın bir çeşidi olup “vehmi (yanlış anlaşılması) ortadan kaldırma dışındaki bir faydaya binaen, bir kelam içerisinde veya anlam olarak birbirine bağlı iki kelam arasında, i'râbda yeri olmayan bir veya daha fazla ara cümle getirmektir.”⁴ Görüldüğü gibi belagat terimi nahivde kullanılan itirazı da kapsayacak şekildedir. Bu açıdan her ne kadar biz itirazı daha çok nahiv açısından ele alacak olsak da konunun daha iyi anlaşılabilmesi için belagat tanımını açıklamanın daha doğru olacağını düşünmekteyiz.

Tarifte yer alan “vehmi (yanlış anlaşılması) ortadan kaldırma dışındaki bir faydaya binaen” kaydı ile itnâbın bir çeşidi olan tekmi'l (ihtirâs) tarifin dışında kalmıştır. Çünkü tekmi'l, maksadın

¹ Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd (Kahire: Dârü'l-Maârif, ty), “عرض”, 2885-2897.

² Abdurrahman Hasan Habenneke Meydânî, *el-Belâğatü'l-'Arabîyye* (Beyrut: Dârü'l-kalem - Dârü's-Şâmiyye, 1996), 2/80.

³ Ebu Muhammed Cemâluddin Abdullah b. Yusuf el-Ensârî el-Mısırî İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'arîb*, thk. Abdullatif Muhammed el-Hatîp (Kuveyt: es-Silsiletu't-Turâsiyye, 2000/1421), 4/56.

⁴ Celâluddin Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîp Kazvînî, *et-Telhîs fi ulûmi'l-belâğâ*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009), 59; *el-Îzâh fi ulûmi'l-belâğâ el-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ty), 206; Sa'duddîn Mes'ud b. Ömer Teftâzânî, *Muhtasarü'l-meânî* (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1977), 269; Hamza b. Turgut Aydınî, *Kitâbu'l-mesâlik fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, thk. Üzeyir Tuna (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 38; 'Aysî Mehmet Efendi Tirvî, *el-Münekkehâtu'l-meşruhâ fi'l-me'ânî ve'l-beyân*, thk. M. Vecih Uzunoğlu (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 43.

tersine bir vehim verebilecek sözde, o vehmi ortadan kaldıracak bir sözün getirilmesidir.⁵ Aynı şekilde “i’râbda yeri olmayan” kaydı ile îğâl ve tetmîm de tarifi dışında kalmıştır. Zira îğâl, bir sözü nükte ifade eden ve i’râbda yeri olan bir şeyle bitirmektir. Bu şey olmasa bile aslında mana tamdır.⁶ Tetmîm de bir nükteye binaen, maksadın tersine bir vehmin olmadığı sözde, cümlelerin asıl unsurlarından olmayan bir ögenin eklenmesidir.⁷ Fakat bu eklenen ögenin dolayısıyla tetmîmin ve îğâlin i’râbda mahalli vardır. Bu durumda bu üçü de itirazın tanımına girmemektedir.

Tanımda yer alan “anlam olarak birbirine bağlı iki kelam” ifadesinden de anlaşılacağı üzere, itirazın gerçekleşmesi için bunun, fiil-fâil, mübtedâ-haber, sıfat-mevsuf vb. gibi istisna, tevil edilme ve şaz olma durumları dışında, herhangi bir şeyle ayrılması mümkün olmayan cümle ögeleri arasında bulunması gerekmektedir.⁸ Bununla birlikte itiraz, bu araya girme durumundan dolayı kelimada bir kusurluluk da meydana getirmez. Zira nahiv âlimi İbn Cinnî (ö. 392/1002), itiraz ile yapılan itnâbın büyük bir ilim olduğunu, Arap kelimada tekit amaçlı olabileceğini, aynı şekilde bunun Kur’ân-ı Kerim, fasih şiirlerde ve nesirde geldiğini, bu sebeple bunu kullananın kınanamayacağını ve inkâr edilemeyeceğini ifade etmektedir.⁹ İmam Zerkeşî’ye (ö. 794/1392) göre de itiraz tekittir. Zira o, meşhur usul kitabında, itirazı tekinin kısımları arasında zikretmiş, ayrıca bazı âlimlerin buna “iltifât” dediğini aktarmış ve akabinde bunun birçok faydasına değinmiştir.¹⁰ Arap belagatinde çığır açmış olan dil bilimi âlimi Sekkâkî (ö. 626/1229) de itirazı manevi güzelliklerden saymış ve bunun “haşv” diye de isimlendirildiğini aktarmıştır.¹¹

Bazı âlimler, itirazın başka şekillerde de gelebileceğini belirtmişlerdir. Bunlar da kendi içerisinde iki fırkaya ayrılmışlardır. Bir grup, bunun cümle sonunda ve anlam olarak birbirine bağlı olmayan iki kelam arasında da gelebileceğini belirtir. Bunlara göre itiraz, tezyîli de kapsamış olmaktadır. Diğer fırka ise bunun, cümle olarak da müfret olarak da gelebileceğini belirtmiştir. Bu durumda itiraz, tetmîm ve tekâmîlin bazı şekillerini de kapsamaktadır.¹² Fakat biz burada, çoğunluğa göre tanımları verileni tercih edip çalışmayı bir kelam içerisindeki dolayısıyla iki öge

⁵ Kazvînî, *et-Telhîs*, 59; *el-Îzâh*, 203; Teftâzânî, *Muhtasar*, 268; ‘Ayşî Mehmet Efendi, *el-Münekkehât*, 42; Aydınî, *Kitâbu’l-mesâlik*, 38.

⁶ Kazvînî, *et-Telhîs*, 58; *el-Îzâh*, 199; Teftâzânî, *Muhtasar*, 266; ‘Ayşî Mehmet Efendi, *el-Münekkehât*, 41; Aydınî, *Kitâbu’l-mesâlik*, 37.

⁷ Kazvînî, *et-Telhîs*, 59; *el-Îzâh*, 205; Teftâzânî, *Muhtasar*, 268; ‘Ayşî Mehmet Efendi, *el-Münekkehât*, 42; Aydınî, *Kitâbu’l-mesâlik*, 38.

⁸ Ebu’l-Feth Osman b. Cinnî *el-Mevsilî el-Bağdâdî İbn Cinnî*, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: Daru’l-Kutubi’l-Mısriyye, 1371/1952), 1/335.

⁹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/335.

¹⁰ Bedruddin Muhammed b. Abdullah Zerkeşî, *el-Burhân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Yusuf Abdurrahman el-Mera’selî vd (Beyrut: Daru’l-Ma’rife, 1415/1994), 3/134.

¹¹ Ahmed Matlûb, *Mu’cemu’l-mustalahâti’l-belâğiyeye ve tetavvurihâ* (Irak: Matbaatu’l-Mecme‘ul-İlmî, 1403/1983), 1/244.

¹² Teftâzânî, *Muhtasar*, 270-271.

arasındaki itirazla sınırlandıracağız. Anlam olarak birbirine bağlı iki kelam arasındaki itiraz ise nahivden ziyade belagatle ilgili olduğundan çalışmamızda buna değinmeyeceğiz.

2. İ'tirâzın Kelamda Aralarında Bulunabileceği Öğeler

İ'tirâzın sözlük ve terim anlamını açıkladıktan sonra itirazın hangi öğelerin arasında bulunduğu değinmek istiyoruz. Yani itirazın nasıl meydana geldiğini belirteceğiz. Bu cümle birbirini gerektiren veya gerektirmeyen iki öge arasında gelebilmektedir.

Şunu da belirtmek gerekir ki; itiraz cümlesi, vâv ve fâ harfi ile de gelebilmektedir. Bu yüzden doğal olarak öğeler arasında vâv ve fâ harfleri de bulunabilmektedir. Bu harfler, atıf ve hâl harflerinden farklı olup “itiraz vâv’ı ve itiraz fâ’sı” diye isimlendirilmektedir.¹³

2.1. Fiil-Fâil veya Fiil-Nâib-i Fâil Arasında

Birbirini gerektiren öğelerin başında fiil ile fâil gelmektedir. Bu sebeple bunlar itiraz ile ancak bir gayeye binaen ayrılabilirler. Cahiliyenin fasîh şairlerinden İmruülkays (ö. 540 dolayları) bir şiirinde şöyle demektedir:

أَلَا هَلْ أَتَاهَا - وَالْحَوَادِثُ جَمَّةٌ - بِأَنَّ امْرَأَ الْقَيْسِ بِنَ تَمْلِكَ قَدْ بَيَّتْهَا

“Hey! O sevgiliye İmruülkays’ın (yani benim), ovayı terk ettiği(m) -ki haberler hemen yayılır- ulaştı mı?”¹⁴

Bu beyitte بِأَنَّ’deki bâ edatı zâittir. أَنَّ, isim ve haberi bir bütün şekilde mastar tevilde olup “İmruülkays’ın, ovayı terk ettiği” anlamında fâildir. Şair, fiil olan أَتَاهَا ile fâil olan أَنَّ ve isim haberi arasını, وَالْحَوَادِثُ جَمَّةٌ, “-ki haberler hemen açığa çıkar-” itirazî cümlesiyle ayırmış ve bununla ovayı terk ettiği haberinin hemen sevgiliye ulaşmamasından dolayı duyduğu hayreti dile getirmek istemiştir. Eğer bu cümle araya konulmayıp sona bırakılsaydı bu hayret manası tam olarak ifade edilemeyebilirdi. Zira bu cümle, “ulaştı mı” anlamındaki هَلْ أَتَاهَا fiilinden uzaklaşmış olacaktı.

Nâib-i fâil de fâil gibidir. Yani fiil ile nâib-i fâil arasına giren itiraz da bu gruptan sayılmaktadır. Bu yüzden ayrıca açıklama yapmaya gerek duyulmamıştır.

2.2. Fiil-Mef’ûl Arasında

Fiilin fâilden sonra en önemli öğelerinden biri mef’ûldür. Fiil ile mef’ûl arasına da itiraz cümlesi girebilmektedir. Eski bir şairden şu şiir rivayet edilmiştir:

تَعَلَّمْ - وَلَوْ كَانَتْهُ النَّاسَ - أَنِّي عَلَيْكَ - وَمَ أَظْلِمَ بِذَلِكَ - عَاتِبٌ

¹³ Abdülmüte’âl es-Sâ’idî, *el-Belâgatü'l-Âliye İlmü'l-Me’ânî*, nşr. Abdulkâdir Hüseyin (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1991/1411), 130.

¹⁴ Şiirde yer alan تَمْلِكَ İmruülkays’ın annesinin ismidir. Asıl adı Fâtıma’dır. Bk. İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/335.

lanlardır.” anlamındaki هُمْ الرَّاشِدُونَ أَوْلَيْكَ cümlesi itirazdır.¹⁸ Buradaki cümlenin amacı da iman edenleri hemen övme isteğidir.¹⁹

2.3. Fiil-Müteallakı Arasında

Fiil ile kendisine harf-i cerle bağlanan müteallakı arasında da itiraz bulunmaktadır. Buna örnek olarak şu ayeti verebiliriz: “*Bir ilahî* كِتَابٌ أَنْزَلَ إِلَيْكَ -فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ- لِيُنذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ” *Bir ilahî kelam sana indirildi -artık gönlünde bu konuda herhangi bir şüphe olmasın- ki, onunla, uyarabilesin ve inananlara da öğüt verebilesin.*”²⁰ Câr ile mecrûrdan oluşan لِيُنذِرَ ifadesi anlam olarak أَنْزَلَ fiiline bağlıdır.²¹ Yani anlam şöyledir: “*Bir ilahî kelam sana indirildi ki, onunla, uyarabilesin.*” İşte bu câr ile mecrûrdan oluşan ve müteallak diye de isimlendirilen bu öge ile fiili arasında “*Artık gönlünde bu konuda herhangi bir şüphe olmasın.*” anlamındaki هُمْ الرَّاشِدُونَ أَوْلَيْكَ cümlesi bulunmuş ve itiraz olmuştur.²² Daha önce de geçtiği üzere itiraz cümlesinin vâv ve fâ harfi ile gelmesi caizdir.²³

Burada ilgili cümleyi itiraz yapmayıp لِيُنذِرَ ifadesini يَكُنْ fiiline bağlamak da mümkündür.²⁴ Bu durumda anlam şöyle olur: “*Bir ilahî kelam sana indirildi. Artık gönlünde bu konuda herhangi bir şüphe olmasın ki onunla uyarasın.*”

Ayrıca buradaki diğer bir ihtimal de ayette takdim ve te’hir olduğunu kabul etmektir. Bu durumda ibare ve anlam şöyledir: “*(Bu,) كِتَابٌ أَنْزَلَ إِلَيْكَ لِيُنذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ* فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ”

¹⁸ Cârullah Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer Zemaşerî, *el-Keşşâf'an hakâik-i ğavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-akâvil fi vucûhi't-te'vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcud ve Ali Muhammed Muavvad (Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998/1418), 5/570; Nâsiruddîn Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şâfî Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, nşr. Muhammed Abdurrahman Mar'aşlı (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabîyy ve Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, t.y.) 5/135; Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedîvî (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 2011/1432), 3/328; Ebu Hayyan Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî, *el-Bahru'l-muhîr*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcud ve Ali Muhammed Muavvad (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993/1413), 8/110; Kâdü'l-Kudât Ebüssuûd Efendi b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Abdulkadir Ahmed 'Ata (Riyâd: Mektebetü'r-Riyâdî'l-Hadîse, 1971/1391), 5/176; Ebu'l-Fadl Şihabuddin Seyyid Mahmud el-Bağdâdî Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-seb'i'l-mesânî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, t.y.) 26/149.

¹⁹ Muhammed Tâhir b. 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye, 1984), 26/237.

²⁰ el-A'râf 7/2.

²¹ İmam Muhyî's-Sünne Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (Riyad: Dâru Tayyibe, 1409), 3/ 230; Zemaşerî, *Keşşâf*, 2/422; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 3/5; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/554; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 4/267; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akl*, 2/318.

²² Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 4/267; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akl*, 2/318; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 8/76; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 8/12.

²³ es-Sâ'îdî, *el-Belâgatü'l-'Âliye*, 130.

²⁴ Zemaşerî, *Keşşâf*, 2/ 422; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 4/267-268; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 8/76-77.

kendisiyle insanları uyarman, inananlara öğüt vermen için sana indirilen bir kitaptır. Artık bu hususta kalbinde bir şüphe olmasın.”

Aynı şekilde fiil anlamı taşıyan ism-i fâil, ism-i mef'ûl gibi ögeler de doğal olarak fiil hükümündedir. Bunlara da müteallak gelebildiği için fiil kavramının altına dâhildir. Dolayısıyla bunlar ile müteallakı arasında da itiraz gelebilmektedir.

2.4. Müstesna-Müstesna Minh Arasında

İtiraz, bazen de şu ayette olduğu gibi müstesna ile müstesna minh arasında gelir: *وَجَعَلُوا بَيْنَهُ* “Allah ile cinler arasında da bir soy birliği uydurdular. Allah’ın ihlâsa erdirilmiş kulları hariç -ki Allah onların vasıflandırmalarından münezzehtir- andolsun, cinler de kendilerinin hesap yerine götürüleceklerini bilirler.”²⁵ Ayet-i kerimede, Allah ile cinler arasında nesep bağı kurulduğu, Allah’ın da bundan münezzehe olduğu ifade edilmekte, sonrasında da bir istisna kullanılmaktadır. Bu istisnanın neden istisna olduğu konusunda görüş farklılığı olsa da daha doğru görüşe göre bu istisna, “hesap yerine götürülme” anlamındaki *لَمْخَضَرُونَ* kelimesinden yapılmaktadır.²⁶ Bu durumda anlam şöyle olur: “Allah’ın ihlâsa erdirilmiş kulları hariç cinler de hesap yerine götürüleceklerdir. (Onlar hesap yerine götürülmeyeceklerdir.)” İşte böyle kabul edildiğinde aralarında bulunan “ki Allah onların vasıflandırmalarından münezzehtir” anlamındaki *سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ* cümlesi müstesna ile müstesna minh arasında gelmiş bir itiraz olmaktadır. Bu itirazın amacı da tenzihtir.

Esah olmayan görüşe göre ise, bu istisna “uydurma ve vasıflandırma” anlamındaki *يَصِفُونَ* kelimesinden yapılmaktadır. Bu durumda da anlam şöyle olur: “Allah’ın ihlâsa erdirilmiş kulları hariç Allah için ortak uydurdular (Yani onlar uydurmadılar).”²⁷ Bu görüşe göre itiraz cümlesi vâki olmaz.

2.5. Mübtedâ-Haber Arasında

Mübtedâ haber isim cümlesinin iki ana ögesidir. Bunlar itiraz ile ayrılabilir. Şair şöyle demektedir:

²⁵ es-Saffât 37/158-160.

²⁶ Ebu İshak Ahmed Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 2002/1422),19/123; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 12/63; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer Râzî et-Taberistânî, *et-Tefsîru’l-Kebîr - Mefâtihu’l-Ğayb* (Beyrut: Daru’l-Fikr, 1981/1401),26/169; Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr Kurtubî, *el-Câmi’u li ahkâmi’l-Kur’ân vel-mübeyyinü limâ tezammenehü mine’s-Sünne ve âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2006/1427),18/111.

²⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 5/233; Ebu Muhammed Abdulhakk b. Ğâlip b. ‘Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü’l-vecîz fi tefsîri’l-Kitâbi’l-‘Azîz*, thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2001/1422), 4/488; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 26/169; Kurtubî, *el-Câmi’*, 18/111; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 5/20; Neseфі, *Medâriku’t-Tenzîl*, 3/139; Ebu Hayyân, *el-Bahru’l-muhîr*, 7/362; Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 23/152; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 23/188.

رَأَيْتُ رِجَالًا يَكْرَهُونَ بَنَاتِهِمْ
وَفِيهِمْ - لَا تَكْذِبُ - نِسَاءً صَوَالِحُ
وَفِيهِمْ - وَالْأَيَّامُ يَعْزُرُنَ بِالْفَقَى -
نَوَادِبُ لَا يَمْلَأُنَّهُ وَنَوَائِحُ

“Bazı adamları görüyorum ki kızlarından hoşlanmıyorlar. Hâlbuki aralarında -yalan olmasın- sâlih kadınlar da var. Aralarında -Yazık! Günler genç kızları vurmuş- kocalarının yasını sıkılmadan tutanlar da var, ağlayanlar da.”²⁸

Şiirde hâl cümlesinin mübtedâsı olan نِسَاءً ile haberi olan فِيهِمْ arasında “yalan olmasın” anlamındaki لَا تَكْذِبُ cümlesi, söylenileni hemen tekit etmek için itiraz olarak eklenmiştir. Aynı şekilde şiirin ikinci beytinde, “Günler genç kızları vurmuş” anlamındaki بِالْفَقَى cümlesi ile şair, yeri gelmişken yas tutan kızlara acımış ve bu cümleyi de aynı şekilde başka mübtedâ haber arasında getirmiştir. Nitekim eğer araya getirilmeyip mübtedâ ve haberden sonraya bıraksaydı, cümle tehir edildiği için bu acıma ve merhamet duyma manası da tehir edilmiş ve tam olarak ifade edilmemiş olabilirdi. Bu sebeple itirazın kullanılması daha uygundur.

Aynı şekilde ilga edilen (ameli lafzen ve manen kesilmiş olan) fiil cümlesi de mübtedâ-haber arasındaki itiraz türüne girmektedir. Örneğin; زَيْدٌ - أَظُنُّ - قَائِمٌ “Zeyd, -zannediyorum ki- ayaktadır.”²⁹ cümlesindeki ilga edilen أَظُنُّ fiili itirazdır.

2.6. Aslı Mübtedâ-Haber Olanların İsim-Haberi Arasında

Nahiv kitaplarında fiile benzeyen harfler diye isimlendirilen (hurûf-u müşebbeh-i bi'l-fiil) اِنِّ ve benzerlerinin isim-haberi arasında da itiraz gelebilmektedir. Zira bu isim-haberin aslı mübtedâ-haberdir. Mübtedâ-habere gelip bunları kendilerine isim-haber kılan ve “nevâsîh” diye isimlendirilen كَانٌ ve كَادٌ bapları da böyledir. Bundan dolayı bunların örneklerini ayrıca zikretmeyecek, اِنِّ babının örnekleriyle yetineceğiz.

İki mef’ûlü bulunan fiillerin mef’ûllerinin aslı ise; bazen mübtedâ-haberdir, bazen değildir. Aslı mübtedâ-haber olan kısım yukarıdaki gibidir. Aslı mübtedâ-haber olmayan kısım “birinci mef’ûl-ikinci mef’ûl” şeklinde ayrı bir başlıkta ele alınacaktır.

2.6.1. اِنِّ ve اِنِّ Harflerinin İsim-Haberi Arasında

Tekit ve tahkik ifade eden bu harflerin isim ve haberi arasında itiraz gelmesine, şairin şu beyti örnek verilebilir:

إِنَّ السَّمَانِينَ - وَبُلِعَتْهَا - قَدْ أَحْوَجَتْ سَمْعِي إِلَى تَرْجَمَانِ

²⁸ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/339; İbn Hişâm, *Muğnî*, 5/58.

²⁹ İbn Hişâm, *Muğnî*, 5/59.

“Şüphesiz, seksen yaş -Sen de o yaşa eresin- kulağımı bir tercümana muhtaç etti.”³⁰

Şiirde, اِنَّ harfinin ismi التَّمَانِينَ kelimesi, haberi فَدَّ اَحْوَجْتُ ile başlayan cümledir. “Sen de o yaşa eresin” anlamındaki وَبُلَّغْتَهَا cümlesi, hemen dua etmek amacıyla iki öge arasında itiraz olarak getirilmiştir. اَنَّ harfinin hükmü de böyledir.³¹

2.6.2. لَعَلَّ ve لَيْت Harflerinin İsim-Haberi Arasında

Fiile benzeyen harflerden olan لَعَلَّ ve لَيْت harflerinin isim ve haberi arasında da itiraz kullanılmaktadır. Bir adamın, dişi bir deve hediye etme sözü verip bunu vermeyi geciktirmesinden dolayı onu yermek için Muhammed b. Beşir el-Hâricî (ö. 130/748) şu beyti söylemiştir:

لَعَلَّكَ -وَالْمَوْعُودُ حَقٌّ لِقَائِهِ- بَدَا لَكَ فِي تِلْكَ الْقُلُوصِ بَدَاءُ

“Umarım ki -zaten sözlerin de yerine getirilmesi gerekir- o deve konusunda yeni bir görüş ortaya koyar ve onu bana verirsin.”³²

Şiirde, لَعَلَّ harfinin ismi, ona bitişik olan muhatap kâfı (لَعَلَّكَ), بَدَا ile başlayan cümle de haberidir. Şair, ikisi arasında yer alan “Zaten sözlerin de yerine getirilmesi gerekir” anlamındaki وَوَالْمَوْعُودُ حَقٌّ لِقَائِهِ cümlesini, muhatabı hemen yermek amacıyla getirmiştir. لَيْت harfinin hükmü de bu şekildedir.³³

2.6.3. كَأَنَّ ve لَكِنَّ Harflerinin İsim-Haberi Arasında

كَأَنَّ -وَقَدْ أَتَى حَوْلَ جَدِيدٍ- أَتَا فِيهَا حَمَامَاتٌ مُثُولٌ

“Sanki -ki yeni bir yıl geldi- (sevgilinin) ocağının taşları, ayaktaki güvercinlerdir.”

İbn Hişâm (ö. 761/1360), buradaki “-ki yeni bir yıl geldi-” anlamındaki وَقَدْ أَتَى حَوْلَ جَدِيدٍ cümlesini bazılarının itiraz kabul ettiğini aktarmaktadır. İbn Cinnî (ö. 392/1002) ise; bunu hâl cümlesi kılıp كَأَنَّ harfinin ismi yapmaktadır.³⁴ لَكِنَّ harfinde de durum aynıdır.

2.6.4. عَسَى Fiilinin İsim-Haberi Arasında

Nevâsihlerden olup nahiv kitaplarında “mukârebe” babı diye ayrı bir yer kaplayan ve haberinin muzari fiil olma zorunluluğu ile diğer nevâsihlardan ayrılan عَسَى vb. fiillerin isim-

³⁰ İbn Hişâm, *Muğnî*, 5/59; Kazvînî, *el-İzâh*, 1/206; Teftâzânî, *Muhtasar*, 269; Aydınî, *Kitâbu'l-mesâlik*, 38; Matlûb, *Mu'cem*, 1/244; Kalkîle, *el-Belâğâ*, 283; Bulut, “İtnâb Üslûbu”, 195.

³¹ Bunun örneği için Bk. Kalkîle, *el-Belâğâ*, 283.

³² İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/338; İbn Hişâm, *Muğnî*, 5/61.

³³ لَيْت harfinin örneği için Bk. İbn Hişâm, *Muğnî*, 5/62.

³⁴ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/337; İbn Hişâm, *Muğnî*, 5/79.

haberi arasında da itiraz gelebilmektedir. Buna şu ayeti örnek verebiliriz: *فَهَلْ عَسَيْتُمْ -إِنْ تَوَلَّيْتُمْ- أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقْطِعُوا أَرْحَامَكُمْ* “Umulur ki (sanki); -geri dönerseniz- yeryüzünde bozgunculuk yapar ve akrabalık bağlarını kesersiniz?”³⁵ Münafıklara hitap edilen bu ayette, *عَسَى* fiilinin ismi muttasıl zamir, haberi de masdar te’vilindeki *تُقْطِعُوا أَرْحَامَكُمْ* ifadesidir. Bu yüzden aralarında bulunan “geri dönerseniz” anlamındaki *إِنْ تَوَلَّيْتُمْ* şart cümlesi olup itirazdır.³⁶ İtirazın kullanılmasının amacı muhatapların münafıklıklarını hemen tekit etmektir. Yani geri dönerseniz yine bozgunculuk yapıp akrabalık bağını keseceksiniz, denilmiştir.

2.7. Birinci Mef’ûl-İkinci Mef’ûl Arasında

Yukarıda da belirttiğimiz gibi iki mef’ûl alan fiiller iki kısma ayrılır. Bazılarının mef’ûllerinin aslı mübtedâ-haberdir. Örneğin *طَنَنْتُ زَيْدًا قَائِمًا* “Zeyd’i ayakta zannettim.” cümlesinin aslı *زَيْدٌ قَائِمٌ* “Zeyd ayakta.” şeklinde yani mübtedâ-haberdir. Diğer bazı fiillerin mef’ûllerinin aslı da mübtedâ-haber değildir. Örneğin *أَعْطَيْتُ زَيْدًا جُبَّةً* “Zeyd’e cübbe verdim.” cümlesinin aslı *زَيْدٌ جُبَّةٌ* şeklinde mübtedâ-haber değildir.

İki mef’ûl alan fiillerin her iki kısmında da birinci mef’ûlü ile ikinci mef’ûlü arasında itiraz gelebilmektedir. Şair şöyle der:

أُرَانِي -وَلَا كُفْرَانَ لِلَّهِ- إِيْمًا أُوَاخِي مِنْ الْأَقْوَامِ كُلِّ بَجِيلٍ

“Kendimi görüyorum ki -yalan yok- toplum arasında her zaman cimriye yöneliyorum.”³⁷

İki mef’ûl alan *أُرَانِي* fiilinin birinci mef’ûlü mütekellim yâ’sı (أُرَانِي), ikinci mef’ûlü de *إِيْمًا* ile başlayan cümledir. Aralarında yer alan *وَلَا كُفْرَانَ لِلَّهِ* cümlesi itirazdır. Şair, bununla sözlerini tekit etmeyi amaçlamıştır.

2.8. Şart-Cevabı Arasında

Arapçada birbirini gerektiren öğelerden biri de şart cümlesi ve cevabıdır. Bunlar, itiraz ile ayrılabilir. İbnü’l-Ahnef (ö. 192/808) adlı bir şair sevgilisine seslendiği bir şiirde şöyle der:

إِنْ تَمَّ ذَا الْهَجْرِ -بَا ظَلُومٌ وَلَا تَمَّ- فَمَا لِي فِي الْعَيْشِ مِنْ أَرْبٍ

“Eğer bu ayrılık olursa -ki ey Zalûm (sevgili)! Allah etmesin- bu durumda benim yaşamdan hiçbir beklentim olmaz.”³⁸

³⁵ Muhammed 47/22.

³⁶ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/123; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 3/328.

³⁷ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/338.

³⁸ Meydânî, *el-Belâğâ*, 2/83. ظَلُومٌ şairin sevgilisinin adı, أَرْبٍ de ihtiyaç anlamındadır.

Şiirde *فَمَا لِي فِي الْعَيْشِ مِنْ أَرْبٍ* şart cümlesi, *مَّا ذَا الْهَجْرُ* de cevap cümlesidir. Bu ikisi arasında bulunan “-ki ey Zalûm (sevgili)! Allah etmesin-” anlamındaki *مَّا وَلَا تَمَّ* cümlesi, dua amacıyla getirilmiş bir itirazdır. Şair bununla sevgiliye seslenmiş ve ayrılığın gerçekleşmemesi için dua etmiştir.

Buna şu ayeti de örnek verebiliriz: *فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا -وَلَنْ تَفْعَلُوا- فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ* “Bunu yapamazsınız -ki kesinlikle yapamayacaksınız- o halde yakıtı, insanlar ve taş olan cehennem ateşinden sakının. Zira o ateş kâfirler için hazırlanmıştır.”³⁹ Yüce Allah bir önceki ayette⁴⁰ kâfirlerin Kur’ân’daki bir sure benzeri getirmelerini istemekte, bundan aciz olduklarını “kesinlikle yapamayacaksınız” anlamındaki *لَنْ تَفْعَلُوا* cümlesi ile ifade etmektedir. Burada şart cümlesi olan *لَمْ تَفْعَلُوا* ile cevap cümlesi olan *فَاتَّقُوا...* arasındaki bu cümle itirazdır.⁴¹ Şart cümlesinin tereddüt bildirmesi, itirazın da bu tereddüdü ortadan kaldırması, aciz bırakma faydasıyla beraber kelama kattığı diğer bir güzelliştir.⁴² Aynı şekilde bu cümle ile müşriklerin çaresizliklerine vurgu yapılmış, bu işi yapamayınca daha da sinirlenip kızmaları gerçekleştirilmiştir.⁴³ Bu itiraz cümlesi ile özelden müşriklere genelde ise tüm inanmayanlara müthiş bir tehdî (meydan okuma) yapılmıştır. Öyle ki bin dört yüz küsur seneden beri ne müşrikler ne de İslam’ı her fırsatta eleştiren müsteşrikler bu meydan okumaya cevap verememişler, bu mucize kitabın benzerini getirememişlerdir.

2.9. Kasem (Yemin)-Cevabı Arasında

Sözün pekiştirilmesinin bir yolu da yemindir. Kendisi için yemin edilen şey yeminin cevabıdır. Yemin ile cevabı da birbirinden ayrılmaması gereken öğelerdir, fakat itiraz ile ayrılabilirler. Ünlü Arap şairi Nâbiğa ez-Zübyânî (ö. 604) şöyle demektedir:

لَعْمَرِي -وَمَا عَمْرِي عَلَيَّ بِحَيِّينَ - لَقَدْ نَطَقْتُ بِطُلًّا عَلَيَّ الْأَقَارِغُ

“Ömrüme yemin olsun -ki ömrüm bana göre önemsiz bir şey değil- kel kafalılar hakkında boş konuşular.”⁴⁴

Şiirde *لَعْمَرِي* yemindir. Üzerine yemin edilen şey yani yeminin cevabı, şairin kel kafalı diye aşağıladığı kişilerin kendisi hakkında boş konuşmaları anlamını taşıyan *لَقَدْ نَطَقْتُ بِطُلًّا عَلَيَّ الْأَقَارِغُ* cümlesidir. Şair ömrüne yemin etmekte, yemin ve cevabı arasında, bu yeminin kendisi için

³⁹ el-Bakara 2/24.

⁴⁰ el-Bakara 2/23.

⁴¹ Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed Vâhidî, *et-Tefsîru’l-basît*, thk. Muhammed b. Salih b. Abdullah el-Fûzân (Riyâd: Silsiletü’r-Resâilî’l-Câmi’a, 1430), 1/254; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/223; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 2/132; Kurtubî, *el-Câmi’*, 1/352; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 1/58; Ebu Hayyân, *el-Bahru’l-muhîd*, 1/249; Ebüssuûd, *İrşâdu’l-Akl*, 1/117.

⁴² Neseî, *Medâriku’t-Tenzîl*, 1/66.

⁴³ Kurtubî, *el-Câmi’*, 1/352.

⁴⁴ İbn Hişâm, *Muğnî*, 5/69.

“İşte bu, -yemin olsun- Mâlik kabilesini tanıyor. (Zaten şu var ki) doğrular, batılın saçmalığını çürütür.”⁵¹

Bu şiirde ذَاكَ mübtedâ, الَّذِي de haberdir. Mevsûl olan الَّذِي ile sılası olan مَالِكًا arasında, yemin anlamı taşıyan وَأَيُّكَ cümlesi tekit ifade etsin diye getirilmiştir. Zira cümlenin sonunda getirilseydi cümle içerisinde amaçlanan tekit tam olarak ifade edilmemiş olabilirdi. Sözün ortasında getirilerek tam bir tekit yapmak amaçlanmıştır.

Şahit getirilen beyitlere yazdığı şerh ve haşiyelerle şöhret kazanan Arap edebiyatçısı ve dil bilimcisi Abdülkâdir el-Bağdâdî (ö. 1093/1682); Ebu Ali el-Fârisî'nin (ö. 377/987) sıra ile mevsûlun sadece yemin cümlesi ile ayrıldığına caiz gördüğünü aktarmakta⁵² fakat bunun doğru olmadığını, şiirlerde itirazın yemin dışındaki cümlelerle de geldiğini ifade etmektedir.⁵³

2.12. Hâl-Zi'l-Hâl Arasında

Durum bildiren hâl ile durumun sahibi arasında da itiraz olmaktadır. Örneğin نَا يُقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ - قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ - يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ يُقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هَهُنَا “Sana açıklamadıklarını içlerinde gizleyerek -ki söyle (onlara): İş (yardım, her şeyin karar ve buyruğu) tamamen Allah'a aittir.- bu işten bize bir şey (yardım) var mı, diyorlar (şöyle ki) bu işten bize bir şey (yardım) olsaydı, burada öldürülmezdik, diyorlardı.”⁵⁴

Bu ayet Uhud'daki zayıftan sonra, fısıldaşarak konuşanların içlerindeki ortaya çıkarmaktadır. İşlerin Allah'ın elinde olmasında şüphe edip cahiliye devrindeki gibi konuşanlara Yüce Allah, itiraz cümlesi ile cevap vermiştir. Tüm yardımın Allah'ın elinde olduğunu fakat kalplerindeki ortaya çıkarıp temizlemek için böyle yaptığını ifade etmiştir. “ki de (onlara): İş (yardım, her şeyin karar ve buyruğu) tamamen Allah'a aittir” anlamındaki قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ cümlesi, hâl olan ... يُخْفُونَ cümlesi ile hâl sahibi (zi'l-hâl) olan يُقُولُونَ fiili içerisindeki zamir arasında itiraz olarak gelmiştir.⁵⁵ Sebebi ise “Bu işten bize bir şey (yardım) var mı?” ifadelerinden sonra bunu reddetmek, yardımın elbette Allah'ın elinde olduğunu hemen belirtmektir.

2.13. Muzâf-Muzâfun İleyh Arasında

Muzâf ile muzâfun ileyih ayrılması gereken ögelerdir. Fakat itiraz ile ayrılması caiz görülmektedir. Buna örnek olarak şu verilmiştir: هَذَا غُلَامٌ - وَاللَّهِ - زَيْدٌ “Bu, Zeyd'in -yemin ederim-

⁵¹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/336; İbn Hişâm, *Muğni*, 5/72.

⁵² Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd Bağdâdî, *Şerhu ebyâti muğni'l-lebîb*, thk. Abdulaziz Rabâh ve Ahmed Yusuf ed-Dekkâk (Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, I. Baskı, 1978/1398), 6/192.

⁵³ Bağdâdî, *Şerhu ebyâti muğni'l-lebîb*, 6/212.

⁵⁴ Âl-i İmrân 3/154.

⁵⁵ İbn 'Atiyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/528; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 2/44; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/303; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 3/95; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 4/96.

kölesidir.”⁵⁶ Bu örnekte, muzâf ile muzâfun ileyh arasında yemin cümlesi pekiştirme amacıyla itiraz olarak gelmiştir.

Aynı şekilde tartışmalarla birlikte bu kısma şu örnek de verilmiştir: لَا أَحَا -فَاعْلَمَ- لَزَيْدٍ “Zeyd’in -bilesin- kardeşi yoktur.”⁵⁷ Örnekte أَحَا kelimesi muzâf, لَزَيْدٍ kelimesi de muzâfun ileyhtir. Aralarında bulunan muhatabın dikkatini çekmek için “bilesin” anlamındaki فَاعْلَمَ itiraz cümlesidir.

Buradaki örnekte her ne kadar cer harfi var olsa da bunlar anlam olarak muzâf ile muzâfun ileyh olduğu için bu kısımdan sayılmaktadır. Zira bu ifadenin لَا أَحَا لَزَيْدٍ şeklinde cer harfi kullanılmadan muzâf-muzâfun ileyh terkihiyle kullanılması mümkündür. Harf-i cerli ve cersiz hâli de aynı anlama gelmektedir.

2.14. Câr-Mecrûr Arasında

Câr ile mecrûrun, yeminle bile ayrılması mümkün değilken; itiraz ile ayrılmasına rastlanmıştır. Rastladığımız kadarıyla buna verilen örnek sadece şudur:

أَطْرُقُ إِشْتَرَيْتُهُ بِ-أَطْرُقُ- أَلْفِ دِرْهَمٍ “Onu bin dirhem -zannediyorum- ile satın aldım.”⁵⁸ Buradaki أَطْرُقُ cümlesi, harfi cer olan بِ (bî) ile mecrûru olan أَلْفِ arasında itirazdır. Mütekellim bununla zannını hemen dile getirmeyi amaçlamıştır.

2.15. Harf-Harfin Tekidi Arasında

Arapçada harfler, bazen aynı şekilde tekrar edilir ve bununla bizzat harfin tekit edilmesi amaçlanır. İşte bu harf ile tekrarlanan tekidi arasında da itiraz gelebilmektedir. Şair şöyle der:

لَيْتَ -وَهَلْ يَنْفَعُ شَيْئًا لَيْتَ- لَيْتَ شَبَابًا بُوعَ فَاشْتَرَيْتُ

“Keşke -ki keşke herhangi bir fayda verir mi- ah keşke, gençlik satılsaydı da satın alsaydım.”⁵⁹

Şiirdeki “keşke” anlamındaki birinci لَيْتَ harfi, lafzı tekrarlanarak ikincisi ile tekitlenmiştir. Aralarındaki “ki keşke herhangi bir fayda verir mi” anlamındaki لَيْتَ وَهَلْ يَنْفَعُ شَيْئًا لَيْتَ cümlesi ise itirazdır. Bununla لَيْتَ harfinin içeriği olan pişmanlık manasının tekitlenmesi amaçlanmıştır.

2.16. Tenfis Harfi (سَوْفَ)-Fiili Arasında

Tenfis harfleri, fiili muzâriye gelerek onu istikbâle (gelecek zamana) ait kılan سَوْفَ ve سَ harfleridir. Bu harfler normalde fiile bitişik olarak gelmektedir fakat itiraz ile fiilden

⁵⁶ İbn Hişâm, *Muğni*, 5/78.

⁵⁷ İbn Hişâm, *Muğni*, 5/78. Bu tartışmalar için Bk. İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/338.

⁵⁸ İbn Hişâm, *Muğni*, 5/79.

⁵⁹ İbn Hişâm, *Muğni*, 5/80; Bağdâdî, *Şerhu ebyâti muğni'l-lebîb*, 6/192.

ayrılabilir. Cahiliye devrinin büyük şairlerinden olan Züheyr b. Ebû Sülmâ (ö. 609), kendisine kötülük etmemiş bir kavme şiirinde şöyle sövmektedir:

وَمَا أَذْرِي -وَسَوْفَ -إِخَالُ- أَذْرِي- أَقَوْمَ آلِ حِصْنِ أُمَّ نِسَاءِ

“Bilmiyorum -ki ileride -zannediyorum- bileceğim- (onlar) güçlü bir kavim midir, yoksa kadınlar mıdır?”⁶⁰

Şiirdeki “zannediyorum” anlamındaki إِخَالُ fiili ilğâ edilmiş (ameli lafzen ve ma’nen iptal edilmiş) bir fiil olup tenfis harfi olan سَوْفَ ile fiili olan أَذْرِي arasına girmiş bir itiraz cümlesidir. Aynı şekilde وَمَا أَذْرِي fiili ile mef’ûlu konumundaki أَقَوْمَ آلِ حِصْنِ أُمَّ نِسَاءِ arasında bulunan أَذْرِي -إِخَالُ- وَسَوْفَ cümlesi de itirazdır. Bu durumda kelamın aslı şu şekildedir: أَقَوْمَ آلِ حِصْنِ أُمَّ نِسَاءِ وَإِخَالُ سَوْفَ وَمَا أَذْرِي “Bilmiyorum; güçlü bir kavim midir yoksa kadınlar mıdır? Zannediyorum ki bileceğim.” Şair, onların erkek olduğunu bildiği halde bilmiyormuş gibi davranmakta, kadınlar olup olmadıklarını bilmediğini söylemekte, onların hal ve hareketlerinin kadınlara benzemesinden dolayı onları kadınlardan şu anlık ayıramadığını fakat ileride ayırabileceğini ifade ederek tecâhülül-ârif (kişinin bildiği bir şey hakkında bilmiyormuş gibi davranması) ve mübalağa sanatını yapmaktadır. Burada itirazın faydası, bu mübalağayı yeri gelmişken söylemek ve kelamın sonuna ertelemeyerek soğumamasını sağlamaktır.⁶¹ Zira kelamın itirazsız halindeki mübalağa manası ile itirazlı halindeki mübalağa manası görüldüğü üzere aynı değildir. İtirazlı kelam yeri gelmişken manayı ifade ettiği için ek bir mübalağa ve tekit sağlarken; itirazsız kelam böyle ek bir tekit sağlamamaktadır, bu sebeple bu iki kelam elbette eşit derecede değildir.

2.17. فَدْ Harfi-Fiili Arasında

فَدْ harfi fiili mazi ve muzariye gelen, hiçbir şekilde fiilden ayrılmayan, tahkik, taklîl veya takrîb manalarına gelebilen bir harftir. Fakat şu var ki, yemin cümlesi ile fiilden bazen ayrılmaktadır. Halit adındaki bir kişinin, durumunu görmediği ve bilmediği bir kişi hakkında yanlış bir şekilde el kesme cezası vermesinden dolayı, o şahsın kardeşi şu dizeleri okumuştur:

أَخَالِدُ فَدْ -وَاللَّهِ- أُؤْطِئُ عَشْوَةَ وَمَا الْعَاشِقُ الْمُسْكِينُ فِينَا بِسَارِقِ

“Ey Halit! Gerçekten -yemin ederim- görmeyerek ve bilmeyerek biçareyi yolsuz işe sürükledin. Bizde fakir ve miskin olan asla hırsız değildir.”⁶² Burada وَاللَّهِ yemin cümlesi فَدْ ile أُؤْطِئُ arasında tekit amacıyla itiraz olarak gelmiştir.

⁶⁰ İbn Hişâm, Muğni, 1/266; Bağdâdî, Şerhu ebyâti muğni'l-lebîb, 1/194.

⁶¹ İbn Hişâm, Muğni, 1/266; Bağdâdî, Şerhu ebyâti muğni'l-lebîb, 1/194-199.

⁶² İbn Hişâm, Muğni, 2/529; Bağdâdî, Şerhu ebyâti muğni'l-lebîb, 4/86-87.

2.18. Nefiy Harfi-Fiili Arasında

Olumsuzluk bildiren ما, لا gibi harfler ile fiil arasında da itiraz gelebilmektedir. Şair, sevdiğinin kendisini devamlı olarak acıttığını, şöyle dile getirmiştir:

وَلَا -أَرَاهَا- تَزَالُ ظَالِمَةً تُحَدِّثُ لِي قَرْحَةً وَتُنْكُؤُهَا

“Devamlı -onu görüyorum- bende bir yara açıp onun kabuğunu soyarak zulmediyor (devamlı böyle yaparak zulmediyor).”⁶³

Burada “Onu görüyorum” anlamındaki أَرَاهَا cümlesi, düşünceyi hemen dile getirme amacıyla, olumsuzluk harfi olan لا ile fiili olan تَزَالُ arasında itiraz olarak gelmiştir. Türkçede buradaki olumsuzluk, bir ek (-me, -ma) ile sağlanmaktadır. Bu sebeple bu ekler ile fiil arasına ara cümlelerin konulması mümkün değildir. Dolayısıyla şiirin anlamını verirken itiraz manasını yansıtmadık. Arapçada ise olumsuzluk ما, لا gibi harflerle sağlanır. Bunlar ile fiil arasına ara cümle girmekte ve şiirde de olduğu gibi bu, Türkçenin tersine net olarak görülebilmektedir.

2.19. Mana Olarak Birbirine Bağlı İki Kelam Arasında

Şu ana kadar zikrettiklerimiz iki öge veya harf ve fiili arasında gelen itiraz cümlesine örnek idi. İtiraz cümlesi bazen mana olarak birbirine bağlı iki kelam arasında da bulunmaktadır. Bundan maksat ikinci cümlelerin birinci cümlelerin tefsiri, tekidi, bedeli veya ma'tûfu olmasıdır.

2.19.1. Tefsîr-Müfesser Arasında

İ'tirâz tefsîr-müfesser cümleleri arasında da bulunabilmektedir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ -حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالَهُ فِي غَامِزٍ- أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ “Biz insana, ana-babasını vasiyet ettik -ki anası onu nice sıkıntılara katlanarak taşımişti, süttten ayrılması da iki yıl içinde olmuştur- önce bana, sonra da ana-babana şükret diye tavsiyede bulduk. Dönüş ancak banadır.”⁶⁴ Bu ayette “önce bana, sonra da ana-babana şükret” anlamındaki أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ cümlesinin, “Biz insana, ana-babasını tavsiye ettik” anlamındaki وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ cümlesinin tefsiridir.⁶⁵ Yani tavsiyenin ne olduğu sonraki cümle ile açıklanmıştır. Bu yüzden aralarında yer alan “ki anası onu nice sıkıntılara katlanarak taşıyordu ve süttten ayrılması da iki yıl içinde olmuştur” anlamındaki حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالَهُ فِي غَامِزٍ cümleleri ise, insana neden dolayı ana-babasına iyi davranması gerektiğini hemen açıklamak için getirilmiş itiraz cümleleridir.⁶⁶

⁶³ İbn Hişâm, *Muğni*, 5/81; Bağdâdî, *Şerhu ebyâti muğni'l-lebîb*, 6/221-222.

⁶⁴ Lokmân 31/14.

⁶⁵ Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-beyân*, 18/105; İbn 'Atiyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 4/349; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 2/714; İbn Hişâm, *Muğni*, 5/83.

⁶⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 5/12; Kurtubî, *el-Câmî*, 16/472-473; Beyzâvî, *Envârü't-tenzil*, 4/214; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 2/714; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akl*, 4/376; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 21/86.

2.19.2. Ma'tûf-Ma'tûf Aleyh Arasında

İtiraz cümlesi, birbirine atıf harfiyle bağlanan müfretler arasında geldiği gibi cümleler arasında da gelmektedir.

فَلَا هَجْرُهُ يَبْدُو - وَفِي الْيَأْسِ رَاحَةٌ - وَلَا وَصْلُهُ يَبْدُو لَنَا فُنْكَارُهُ

“O (sevgili)nin terk etmesi görünmüyor -umutsuzlukta da rahatlama vardır- vuslatı da bize görünmüyor ki ona değer verelim. (O halde herhangi bir sorun görünmüyor ve üzülmeme de gerek yok, anlamına gelmektedir.)”⁶⁷

Buradaki وَلَا وَصْلُهُ يَبْدُو cümlesi, وَلَا هَجْرُهُ يَبْدُو cümlesine atfedilmektedir. Bu ikisi arasındaki “Umutsuzlukta da rahatlama vardır” anlamındaki وَفِي الْيَأْسِ رَاحَةٌ cümlesi garipliğe dikkat çekmek için getirilmiş bir itirazdır. Zira sevgilisi kendisini terk ettiği halde şair “O (sevgili)nin terk etmesi görünmüyor” cümlesini kullanmıştır. Bu söz böyle bir durumda garip karşılanacağı için sonrasında da “Umutsuzlukta da rahatlama vardır” anlamındaki وَفِي الْيَأْسِ رَاحَةٌ cümlesini getirmiş ve böylece bu garipliğin sebebine dikkat çekmiş, aynı şekilde bu cümle ile kendisini de teselli etmiştir. Sonrasında da aslında yanında olmadığı için değer vermenin de gerekli olmadığını belirtmiştir.

Dikkat çekmek istediğimiz diğer bir durum da sılanın parçaları arasındaki itirazın ne olduğudur. Açıklamaları şu ayet üzerinden zikretmek yerine olacaktır: وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ - جَزَاءُ سَيِّئَةٍ - بِمِثْلِهَا - وَتَزَهُفُهُمْ ذَلَّةً مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ “Kötülük yapanlara gelince -ki kötülüğün cezası misli iledir- onları zillet kaplayacak, onları Allah’a karşı koruyacak hiç kimse yoktur. Onların yüzleri sanki karanlık geceden bir parçaya bürünmüştür. İşte onlar da cehennem ehlidir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.”⁶⁸ Burada birkaç ihtimalden söz edilmektedir:

1. İbn ‘Uşfûr el-İşbîlî (ö. 669/1270) gibi bazı âlimlere göre; “Onları zillet kaplayacak” anlamındaki ذَلَّةً وَتَزَهُفُهُمْ cümlesi, “kötülük yapanlar” anlamındaki كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ cümlesine atıftır. Aralarında bulunan “ki kötülüğün cezası misli iledir.” anlamındaki جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا cümlesi ise itirazdır. Bu âlimlere göre مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ mevsûlün haberidir.

2. Büyük nahiv âlimi İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1360) ise; burada itirazın var olmasını uzak görmektedir. Ona göre ذَلَّةً وَتَزَهُفُهُمْ cümlesinin sılaya atfedilebilmesi için mevsûlü açıklıyor olması gerekir. Hâlbuki “onları zillet kaplayacak” anlamındaki bu cümle, “kötülük yapanlar” anlamındaki كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ cümlesinin anlamını taşımamaktadır. Bu durumda ona atfedilmesi ve aradaki cümlelerin i’tiraz kabul edilmesi uygun değildir. Üstelik haber denilen cümlelerin haber olması kesin değildir. Zira “Kötülüğün cezası misli iledir.” anlamındaki جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا cümlesinin haber olması

⁶⁷ Kazvînî, *el-İzâh*, 1/207; ‘Aysî Mehmet Efendi, *el-Münekkehât*, 43; Kalkîle, *el-Belâğ*, 283.

⁶⁸ Yunus 10/27.

da muhtemeldir.⁶⁹ Yani İbn Hişâm'a göre burada "kötülük yapanlar" ve "kendilerini zillet kaplayanlar"ın durumunun açıklanması amaçlanmamış, sadece kötülük yapanların durumları açıklanmak istenmiştir. Bu durumda atıf caiz değildir.

Öyle anlaşılıyor ki İbn Hişâm, cümlenin sılaya atfedilmesini mevsûlü açıklıyor olmasına bağlamakta, sıla parçaları arasında caiz görmemesinde anlama vurgu yapmaktadır. Fakat bize göre caiz olup olmamasına bakmaksızın İbn 'Ufûr'un yaptığı itiraz, sıla parçaları arasında değil âtif-ma'tûf arasında olmaktadır.

İbn Hişâm da sıla parçaları arasındaki itirazı caiz görmektedir. Ona göre, ayetteki mevsûl mübtedâ, haberi de *عَاصِمٍ مِنَ اللَّهِ مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ* cümlesidir. Arada bulunan iki cümle ise itirazdır. Veya haberi *كَأَنَّمَا أُغْنِيَتْ وُجُوهُهُمْ قَطْعًا مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا* cümlesidir. Bu durumda arada bulunan üç cümle itirazdır. Veyahut haber *أَوْلِيكَ أَصْحَابُ النَّارِ* cümlesidir. Bu durumda da aradaki dört cümle itiraz olmaktadır.⁷⁰

İbn Hişâm'ın söylediği bu ihtimalleri sıla parçaları arasındaki itiraz için değil, mübtedâ-haber arasındaki itiraz için örnek vermek bizce daha iyi görünmektedir. Zira sıla parçaları arasındaki itiraz için verilen örnekler, tam olarak bu kısmın değil gerçekte âtif-mâ'tûf, mübtedâ-haber, sıfat-mevsûf gibi başka bir kısmın örneğidir. Çünkü sıla ile mevsûl bu ve buna benzer öğelerden oluşmak zorundadır. O halde "sıla parçaları arasındaki itiraz"ı ayrı bir başlık kabul etmek pek yerinde görünmemektedir.⁷¹

2.19.3. Bedel-Mübdel Minh Arasında

Bazen itiraz bedel cümlesi ile mübdel minh arasında da olabilmektedir. Bu durum, bedel cümlesinin mübdel minhi açıklayıp tafsil ettiği durumda olur. Buna şu ayeti örnek olarak verebiliriz: *فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ -بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ- فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُودُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ بَاطِنًا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الدِّيَارِ* "Bunun üzerine Rableri, onların dualarını kabul etti. (Dedi ki:) Ben, erkek olsun kadın olsun içinizden, çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmayacağım. -ki bir kısmınız diğer bir kısmınızdandır- Onlar ki, hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar, çarpıştılar ve öldürüldüler; andolsun, ben de onların kötülüklerini örteceğim ve onları altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Bu mükâfat, Allah tarafından. Allah; karşılığın güzeli O'nun katındadır"⁷²

Yapılan amellerin boşa gitmeyeceğini Yüce Allah *أَنْتَىٰ أَوْ أُنْثَىٰ* cümlesi ile bildirmektedir. Bunlara nasıl mükâfat vereceğini de *فَالَّذِينَ هَاجَرُوا* diye başlayan cümle ile belirtmektedir. Bu sebeple bu cümle o cümlenin ya tefsiri ya da bedelidir. Her iki durumda da

⁶⁹ İbn Hişâm, *Muğnî*, 5/74.

⁷⁰ İbn Hişâm, *Muğnî*, 5/75.

⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hişâm, *Muğnî*, 5/73-75.

⁷² Âl-i İmrân 3/195.

arada bulunan “ki bir kısmınız diğer bir kısmınızdandır” anlamındaki *بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ* cümlesi itiraz cümlesidir. Bu cümlenin amacı erkek ve kadının bu konuda eşit şekilde mükâfatlandırılmasının sebebini belirtmektir.⁷³

Sonuç

İtnabın bir kısmı sayılan itiraz, Arap dili ve belagatinde kullanılan bir üsluptur. Kur’ân, Arapça olduğu için onda da bu üslup çokça kullanılmıştır. İşte bu çalışmada itiraz cümlesinin kelimada bulunabileceği yerler bazen şiirler bazen de ayetler doğrultusunda meşhur tefsir kitapları ışığında ele alınmıştır.

Çalışma sonucunda elde edilen birikimler ışığında itirazın birçok gayesinin olduğu ve kelimada fiil-fâil, fiil-mef’ûl vb. gibi 19 yerde bulunabileceği gözlemlenmiştir. Bunların bazıları çok kullanılırken bazıları az kullanılmaktadır. Bazılarının da sadece bir örneği bulunmaktadır. İsim veya fiil cümlesinin öğeleri arasında itirazın bulunmasının yaygın, harf-fiil arasında bulunmasının nadir olduğu tespit edilmiştir. Bunların tümünün itiraz olma sebebini, “birbirini isteyen iki şey arasında bulunma” olduğunu söylemek mümkündür.⁷⁴

İtiraz cümlesinin en çok ma’tûf-ma’tûf aleyh arasında olması görülmüştür. Gerek ayet gerek de şiirlerdeki çoğu itirazların ortak getiriliş amacının, “yeri gelmişken bir durumu hemen îzâh ve tekit etmek” olduğu tesbit edilen diğer bir husustur. Bu amacın dışında ayetlerde en çok kullanılan amacın tenzîh ve ta’zîm olduğu diğer bir bulgudur.

İtiraz Türkçede ara cümle olarak bilinmektedir. Türkçedeki ara cümle daha çok nahivdeki iki öge arasında bulunan itiraza karşılık gelmektedir. Belagatteki iki kelam arasında bulunan itiraz Türkçede çok makbul değildir. Hatta bazen paragrafta cümle akışını bozan cümle olarak bile kabul edilmektedir. Bu açıdan birbirine bağlı iki kelam arasındaki itirazın Arap belagatine özel bir üslup olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

⁷³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/679; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 2/55; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, 1/323; Ebu Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 3/151; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-‘akl*, 1/632.

⁷⁴ Ahmed b. Muhammed ez-Zeylî es-Sivasî, *Şerhu kavâ’idi’l-i’râb-hallu me’âkidi’l-kavâ’id*, (*Haşiyetü’l-‘akdi’n-nâmî üzerinde*), haşiyeye: Mehmet Nuri Nas, nşr. Fuad Mahmud Nâsır (Midyat: Dâru Nûri’s-Sabâh/Nursabah Yay, 2011), 180.

Kaynakça

- Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihabuddin Seyyid Mahmud el-Bağdâdî. *Rûhu'l-me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-seb'î'l-mesânî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyy, t.y.
- Aslan, Ensar. *Tokatlı Arakiyecizâde ve "Şerhu'l-irâb an kavâidi'l-irâb" Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Aydınî, Hamza b. Turgut. *Kitâbu'l-mesâlik fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bed'î*. thk. Üzeyir Tuna, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- 'Ayşî Mehmet Efendi et-Tirvî. *el-Münekkehâtü'l-meşruhâ fi'l-me'ânî ve'l-beyân*. thk. M. Vecih Uzunoğlu, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Aşkar, Muhammed Süleyman Abdullah. *Mu'cemu 'ulûmi'l-luğati'l-'Arabiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1422/2001.
- Bağdâdî, Abdulkadir b. Ömer b. Bâyezîd. *Şerhu ebyâti muğni'l-lebîb*. thk. Abdulaziz Rabâh ve Ahmed Yusuf ed-Dekkâk, Dımişk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, I. Baskı, 1978/1398.
- Beğavî, İmam Muhyî's-Sünne Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Me'âlimü't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. Riyad: Dâru Tayyibe, 1409.
- Bezzâvî, Nâsiruddin Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şâfiî. *Envârü't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. nşr. Muhammed Abdurrahman Mar'aşlı, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyy ve Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabiyy, t.y.
- Bulut, Ali. *Belâgat meânî-beyân bed'î*. İstanbul: İfav Yayınevi, III. Baskı, 2015.
- Bulut, Ali. "Kur'ân-ı Kerim'de İtnâb Üslûbu". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/11, Spring 2010, 183-205.
- Cürcânî, Rüknu'd-Dîn Muhammed b. Ali b. Muhammed. *el-İşârât ve't-tenbîhât fi 'ilmi'l-belâga*. thk. İbrahim Şemsuddin, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1423/2002.
- Ebu Hayyan, Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhîb*. thk. 'Âdil Ahmed Abdulmevcud ve Ali Muhammed Muavvad, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993/1413.
- Ebüssuûd Efendi, Kâdü'l-Kudât Ebüssuûd b. Muhammed el-'İmâdî. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. thk. Abdulkadir Ahmed 'Ata, Riyâd: Mektebetü'r-Riyâdî'l-Hadîse, 1971/1391.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*. sad. Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Atalay Orman, Ankara: Akçağ Yay. III. baskı, 2010.
- İbn 'Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye, 1984.
- İbn 'Atiyye, Ebu Muhammed Abdulkhak b. Gâlip b. 'Atiyye el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001/1422.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî. *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Kahire: Daru'l-Kutubi'l-Mısıriyye, 1371/1952.

- İbn Ebi Hâtım, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mekke-Riyad: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, 1997/1417.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânu'l-'Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, tek cilt, t.y.
- İbn Hişâm en-Nahvî, Ebu Muhammed Cemâluddîn Abdullah b. Yusuf el-Ensârî el-Mısırî. *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârib*. thk. Abdullatif Muhammed el-Hatîp, Kuveyt: es-Silsiletü't-Turâsiyye, 2000/1421.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımaşkî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, tek cilt, 2000/1420.
- Kâfiyecî, Muhyiddin Mehmed. *Şerhu'l-i'râb 'an kavâ'id-i'râb*. thk. Fahreddin Kabave, Dımaşk: Dâru Talâs, 1993.
- Kalkîle, Abduh Abdulaziz. *el-Belâğatu'l-istilâhiyye*. Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabiyy, III. Baskı, 1992/1412.
- Kazvînî, Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatip. *et-Telhîs fî ulûmi'l-belâğa*. thk. Abdulhamid Hindâvî, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.
- Kazvînî, Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatip. *el-İzâh fî ulûmi'l-belâğa el-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bed'î*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y.
- Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebu Bekr. *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân vel-mübeyyinü limâ tezammenühü mine's-Sünne ve âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006/1427.
- Matlûb, Ahmed. *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâğîyye ve tetavvurihâ*. Irak: Matbaatü'l-Mecme'ul-İlmiyy, 1983/1403.
- Matlûb, Ahmed ve Kâmil Hasan el-Basîr. *el-Belâğa ve't-tatbîk*. Irak: Vizâretü't-Ta'lîmi'l-'Âlî ve'l-Bahsi'l-İlmî, 1999/1420.
- Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke. *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kalem - Dâru's-Şâmiyye, 1996.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*. thk. Yusuf Ali Bedîvî, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2011/1432.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî et-Taberistânî. *et-Tefsîru'l-Kebîr - Mefâtihu'l-Ğayb*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1981/1401.
- Sâ'îdî, Abdülmüte'âl. *el-Belagatü'l-'âliye ilmü'l-me'ânî*. nşr. Abdulkâdir Hüseyin, Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1991/1411.
- Sa'lebî, Ebu İshak Ahmed. *el-Keşf ve'l-beyân*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyy, 2002/1422.
- eş-Şeyh, Abdolvâhid Hasan. *Dirâsât fî'l-belâğa 'inde Diyâiddîn b. Esîr*. İskenderiye: Müessesetü Şebâbi'l-Câmi'â, 1986.

- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahman b. Bekr. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kâhire: Merkezü Hicr, 2003/1424.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'ul-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire: Dâru Hicr, t.y.
- Taftâzânî, Sa'duddîn Mes'ud b. Ömer. *Muhtasaru'l-meânî*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1977.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed. *et-Tefsîru'l-basît*. thk. Muhammed b. Salih b. Abdullah el-Fûzân, Riyâd: Silsiletü'r-Resâili'l-Câmi'a, 1430.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed. *el-Vasît fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecid*. thk. 'Âdil Ahmed Abdulmevcud ve Ali Muhammed Muavvad vd. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994/1415.
- Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâik-i ğavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-akâvil fi vucûhi't-te'vil*. thk. 'Âdil Ahmed Abdulmevcud ve Ali Muhammed Muavvad, Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998/1418.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Yusuf Abdurrahman el-Meraşelî vd. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1994/1415.
- Zeylî, Ahmed b. Muhammed ez-Zeylî es-Sivasî. *Şerhu kavâ'idil-i'râb-hallu me'âkidi'l-kavâ'id, (Haşiyetü'l-'akdi'n-nâmî üzerinde)*, haşiye: Mehmet Nuri Nas, nşr. Fuad Mahmud Nâsır, Midyat: Daru Nûri's-Sabâh/Nursabah Yay. 2011.